

BEKTÂŞÎ VE İŞRÂKÎ BİR ŞAİR: SÂFÎ, HAYATI VE DİVAN'ININ NÜSHALARI

Özlem ERCAN*

ÖZET

Sâfi, XVIII. yüzyılın son yarısında ve XIX. yüzyılın ilk yıllarında yaşamıştır. Tezkirelerde yer alan Sâfi mahlaslı şairler incelendiğinde içlerinden yalnızca Sâfi Murtazâ Efendi ile yüzyıl bakımından bir uyum söz konusudur. Ancak *Divan*'ı incelenen Sâfi hem Bektâşi hem de İshrâkî'dir. Oysa kaynaklarda Sâfi Murtazâ Efendi'nin Bektâşi ve İshrâkî oluşuna dair herhangi bir ipucu yoktur. Bu sebeple bu iki kişinin aynı kişiler olup olmadığı konusunda şüpheler bulunmaktadır. Makalede bu karşılaştırmayı yapabilmek için Sâfi Murtazâ Efendi'nin hayatından bahsedilmiş ve Sâfi'nin hayatına dair bilgiler *Divan*'dan elde edilmeye çalışılmıştır. Bu bilgilere göre Sâfi, Rumeli, İstanbul ve Uşak gibi coğrafyalarda bulunmuş, H. 1221-1222/M. 1807-1808 yılları arasında sadrazam olarak görev yapmış Tayyar Mahmud Paşa'nın kitabet hizmetine atanmıştır. Dolayısıyla mesleği kâtiplik olan bir kişidir.

Makalenin diğer bölümünde tespit edilmiş olan iki *Divan* nüshası tanıtılarak bu eserlerde yer alan nazım biçimleri ortaya konmuştur. Sonraki bölümde, Türk inanç sistemi içinde önemli bir yer tutan Alevî-Bektâşi kültürünün Sâfi'nin şiirine nasıl yansıdığı üzerinde durulmuştur. Bu bölüm, Hacı Bektâş Veli Sevgisi, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt Sevgisi, On İki İmam Sevgisi, Dört Kapı Kırk Makam, İkrâr ve Kerbelâ Olayı başlıklarından oluşmaktadır. Son bölümde İslâm felsefesinin ekollerinden biri olan ve ünlü filozof Şihâbeddin Sühreverdî'nin kurduğu İshrâkiyye felsefesi tanıtılmıştır. Söz konusu felsefe, Nur Suresi, Nur, Nuru'n-Nur ve Zulmet başlıkları altında incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sâfi, Bektâşîlik, İshrâkîlik, Divan, XVIII. yüzyıl.

BEKTASHI AND ISHRAKI A POET: SAFİ, OF LIFE, AND COPIES OF THE DİVAN

ABSTRACT

Safi, XVIII. the last half century and XIX. lived in the early years of the century. Poets examined in tezkires them from Safi Morteza only in terms of compliance with the century in question. However, the philosophy of Safi Bektashi and Ishraki included. Yet Bektashi, and

* Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniv. Fen-Edb. Fak. TDE Bölümü, El-mek: ozlemercan1@yahoo.com

İshraki Murtaza Safi on whether there is any hint. For this reason, it is doubtful whether two people are the same people. The article mentioned Murtaza Safi's life and Divan is possible to get information about the poet's life. According to this information Safi, Usak, Istanbul and Rumelia was found. AH. 1221-1222/G. 1807-1808 he served as the Tayyar Mahmoud Pasha, the Grand Vizier of the service assigned to clerical. Therefore, a person who is secretary profession.

The other part of the article, the Divan identified two copies of the introduced. Divans, revealed that the off-balance sheet formats. The next section focuses on the Alevi-Bektashi culture, the reflection of a work of Safi's. This section Love of Haci Bektas Veli, Love of the Prophet Ali and Ahl-ul-Bayt, Love of the Twelve Imams, Four Door Forty Maqam, Iqrar and Karbala Incident chapters. The last chapter, one of the Islamic schools of philosophy and established by Suhrawardi introduced philosophy of Ishraki. Such philosophy, Surat an-Nur, Nur, Nur-un-Nur and Persecute under the headings have been studied.

Key Words: Safi, Bektashi, Ishraki, Divan, XVIII. century.

GİRİŞ

Kaynaklarda *Divan*'ı incelenen Sâfi ile aynı yüzyılda yaşamış Sâfi mahlaslı bir şair göze çarpmaktadır. Asıl adı Murtazâ olan Manastır havalisine mensup Sâfi, Rumeli'de bir kazada müftülük yapmıştır. Âlim, şiir ve inşada muktedir, sufi ve usta bir şair olarak vasıflandırıldığı *Âdâb-ı Zurefa*'da çağdaşlarından Mustafa Paşa'nın üçüncü sadareti için bir tarih dizesi kayıtlıdır. Buna göre şair, H. 1177/M. 1763 yılında sağdır. (Sadık 1999, 179)

Yümn ile olsun mübârek mühr-i Sultân Mustafâ

H. 1177/M. 1763

Tuhfe-i Nâilî'nin ikinci cildinde adı Sâfi Murtazâ Efendi olarak kayıtlı şairin H. 1177/M. 1763 yılında hayatta olduğu dışında herhangi bir malumat yoktur. (Tuman 1999, 2271)

Sicill-i Osmânî'de ise Manastır kazalarından birinde müftülük yaptığı ve Sultan III. Mustafa döneminde (H. 1170-1187/M. 1757-1774) vefat ettiği kayıtlıdır. (Mehmet Süreyyâ 1996, 224)

Sâfi Murtazâ Efendi ve *Divan*'ı incelenen Sâfi'nin aynı kişi olduğu tarihî uyum göz önüne alındığında düşünülebilir. Ancak bu iki şairin farklı kişiler olabileceği konusunda bazı kanıtlar bulunmaktadır:

Sâfi, Bektâşî ve İshrâkî bir şair olmasına rağmen Sâfi Murtazâ Efendi'den bahseden kaynaklar bu bilgiye yer vermemişlerdir. Bu kişilerin ayrı şairler olduğunu düşündürten ikinci kanıt ise *Sicill-i Osmânî*'de kayıtlı olan Sâfi Murtazâ Efendi'nin ölüm tarihidir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Sâfi Murtazâ Efendi, III. Mustafa döneminde (H. 1170-1187/M. 1757-1774) vefat etmiştir. Oysa *Divan*'da geçen bir takım bilgiler Sâfi'nin H. 1221-1222/M. 1807-1808'de sağ olduğunu göstermektedir. Bu sebeple Sâfi'ye dair daha sağlıklı bilgileri eserinden hareketle elde etmek mümkün olmuştur.

Ayrıca kütüphane kayıtlarında *Divan*'ın Millî Kütüphane, Yazmalar, FB/245 numaralı yazmasının "Sâfi Baba Mustafa Efendi Manastırlı (1177/1763'de sağ)" şeklinde kaydedilmiş olması

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

muhtemel bir yanlışlık sonucudur. Çünkü Sâfî Mustafa Efendi, H. 1024-25/M. 1616 yılında İstanbul'da vefat etmiş olup (Cunbur 2007, 428) *Divan*'ın şairi Sâfî ile yaşadığı yüzyıl birbirini tutmamaktadır.

SÂFÎ'NİN HAYATI

Türk inanç sistemi içinde önemli bir yer tutan Alevî-Bektâşî kültürüne ve İşrâkîlik'e mensup bir şair olarak bu özellikleri Eski Türk Edebiyatının kaideleri içinde harmanlayan Sâfî hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Divan'ında geçen birtakım devlet adamlarının yaşadıkları dönemler dikkate alındığında şairin XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk yıllarında yaşadığı tespit edilmiştir. *Divan*'da söz konusu edilen Osmanlı devlet adamlarından en eskisi, muhtemelen Sâfî'den çok önce yaşamış Sultan IV. Murat'tır. *Divan*'da dört yerde Sultan IV. Murat'ın adı geçmektedir. Şairin devrin padişahlarından birinin adını değil de kendinden önce yaşamış bir padişahı anması dikkat çekicidir.

Yine Sultân Murâd'ı ' âleme şâhib-kırân itdüm
Bu himmet başa böyle hazret-i pîr-i muğânuğdur (K. 8-38)

Eyledi şâhib-kırân Sultân Murâd'ı ' âleme
Çünkü Ertuğrul demidür Kızıl Arslân'um şafağ (K. 13-37)

Hazret-i Sultân Murâd'ı ben yetürdüm menzile
Kârvân-ı cins-i ' aşkuñ reh-beri dirler başa (G. 21-11)

Kim idi reh-ber olan Hân Murâd'a evvel
Kim idi şaykal-ı âyîne-i devrân-ı edeb (G. 40-64)

Şairin Sultan IV. Murat döneminde yaşadığını düşünmek de mümkün değildir. Çünkü *Divan*'da yer alan diğer Osmanlı ve İran devlet adamlarının hepsi XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamışlardır. Şairin hangi dönemde yaşadığını tespit edebilmek için sözü geçen devlet adamlarının hayatları hakkında kısa bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Bahsedilecek ilk isim, Sultan III. Selim döneminde H. 1203-1221/M. 1789-1807 yılları arasında vali ve Sultan IV. Mustafa döneminde H. 1221-1222/M. 1807-1808 yılları arasında sadrazam olarak görev yapmış Tayyar Mahmud Paşa'dır. (Poyraz 2011) *Divan*'da yer alan "*Divân-ı Ma'delet-'Unvân-ı Müşîrânelerinde Nâmzed-i Hizmet-i Kitâbet Oldığım Seyyid Mahmûd Paşa'dan "Yessera'llâhü Mâ Yürîdü ve Mâ Yeşâ" Hengâm-ı 'Uzlet ü İhtiyâr-ı Terk-i Dünyâ vü Tecrîdimüzde İsti'fâ ve Esbâb-ı İ'tizârı Mutazammın Takdîm ü 'Arz-ı Recâ Olan Kasîde-i Garrâdur*" başlıklı 17. kasideden Sâfî'nin Tayyar Mahmud Paşa'ya kitabet hizmetine atandığı ve bu görevden istifa etmek için söz konusu kasideyi sunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca aynı kasidede geçen aşağıdaki beyitte Paşa'nın sadarete gelişi kutlandığına göre Sâfî, Paşa'nın sözü edilen sadaret yılları esnasında bu göreve atanmış görünmektedir. (H. 1221-1222/M. 1807-1808) Demek ki Sâfî, XIX. yüzyılın ilk yıllarında hayattadır. Kasidenin başlığında geçen "...*Hengâm-ı 'Uzlet ü İhtiyâr...*" ifadesinden de anlaşıldığı gibi gerçekten de şair, bu tarihte oldukça yaşlı olmalıdır.

Kelîmu'llâh-ı ma' nâ hazret-i Tayyâr Paşa ki
Odur kâ'im-makâm-ı şadr-ı vâlâ-yı cihânbanı (K. 17-50)

Görüp resm-i maḥabbet n'idüğün Mecnûn ü Leylâ'dan
Ben aldum ders-i ' aşkı ibtidâ Tayyâr Paşa'dan (G. 232-1)

Turkish Studies

Şairle aynı dönemde yaşadığına kanaat edilen diğer kişiler Nâdir Şah, Zend Kerim Han, Kolçak İlyas Paşa, Şeyhülislâm Mehmet Zeynelabidin ve Çorlulu Köse Bahir Mustafa Paşa'dır.

Nâdir Şah, H. 1148-1159/M. 1736-1747 yıllarında şahlık yapmıştır. Ölümünden sonra yaşanan taht mücadelelerinin ardından (Ateş 2001, 79-83) Nâdir Şah'ın generallerinden biri olan Zend Kerim Han, meydana gelen iç savaşta diğer generallerden Abdülfeth Han ve Ali Merden Han ile anlaşarak ülkeyi kendi aralarında bölüşüp III. İsmail'i tahta oturtmuştur. Zend Kerim Han, H. 1173-1192/M. 1760-1779 yıllarında arasında da İran'ın hükümdarlığını yapmıştır. (Huart 1993, 558)

Egerçi Nâdir İrân'ı ħarâb-ender-ħarâb itdi
Zemîn ü âsmânda bir de ben berķ-i cihân âteş (K. 11-35)

Ħaber vir Zend Kerîm Ħân'a elünđen atma yâbâna
Bırakma řâķ-ı nisyâna bu alma İşfahân'undur (K. 8-21)

Sâfi'nin cömert ve mutlu bir kişi olarak nitelendirdiği Kolçak İlyas Paşa, Belgrat muhasarasına katılmış ve Hotin'e muhafızlık yapmıştır. Ancak Osmanlı-Rus Savaşı'nda Hotin Kalesi'ni savunduysa da başarılı olamamıştır. (H. 1151/M. 1739) (Uzunçarşılı 1988, 132, 291, 292) Sâfi, İlyas Paşa'yı cömert ve mutlu bir kişi olarak anmaktadır.

Temâşâ eyleyen bu 'âlemi "illâ bi mâ řâ"¹dur
Kerîm (ü) kâmrân var ise ger İlyâs Paşa'dur (G. 80-1)

H. 1178/M. 1667'de doğan Ak Mahmut Efendi oğlu Mehmet Zeynelabidin, medrese eğitiminin ardından pek çok kere kadılık, nakibü'l-eşrâflık, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmış ve H. 1159/M. 1746 yılında şeyhülislâmlık makamına atanmıştır. (Uzunçarşılı 1995, 476) Sâfi, "Kasîde-i Garrâ Der-Vasf-ı Şeyhu'l-İslâm Zeynü'l-âbidîn Efendi "Sellemehü's-Selâm" El-Müsemma Bi-Seb'a Seyyâre Der-Zımn-ı Esbâb-ı İlticâ vü İ'tizâr-ı Ba'z-ı Mülâhazaya Mebnî Takdîm Olunmayup 'Alâ-hâlihi Terk Olunmuşdur" başlıklı 12. kasidede Şeyhülislâm'dan yardım istediğini, sözünü Şeyhülislâm'a arz ettiğini söylemektedir.

Ne teklif olsa devletden icâbet ħâlimüzdendir
Ülû'l-emre itâ' at cevherümden azher olmazsa (K. 12-45)

Semiyy-i ħazret-i Zeynü'l-İbâd-ı müfti-i 'âlem
Cenâb-ı Şeyħü'l-İslâm'a sözüm 'arz eyler olmazsa (K. 12-66)

İyi tahsil görmüş, edip ve şair bir kişi olan (Uzunçarşılı 1988, 334) Çorlulu Köse Bahir Mustafa Paşa, I. Mahmut, III. Osman ve III. Mustafa saltanat dönemlerinde H. 1165-1168/M. 1752-1755, H. 1169-1170/M. 1756-1756 ve H. 1176-1178/M. 1763-1765 arasında üç kez sadrazamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır. (Kılıçoğlu, Araz, Devrim 1969, 70) Yukarıda bahsedilen Sâfi Murtazâ Efendi'nin de Mustafa Paşa'nın üçüncü sadareti için düşürdüğü tarih dizesi bulunsa da daha önce bahsedilen hususlardan dolayı ve bu tarih dizesinin *Divan*'da yer almaması bu kişinin söz konusu Sâfi ile aynı kişi olup olmadığı şüphesini devam ettirmektedir. Üstelik *Divan*'da Sâfi, Paşa'yı eleştirmektedir.

Dâğ olur söylediği Muřtafa Paşa'nuħ söz
Bed-güherde bulunur mı şeref ü şân-ı edeb (G. 40-36)

Bütün bu kişiler tarihî süreçte değerlendirildiğinde Sâfi'nin bu şahıslar döneminde yaşamış olduğunu kabul etmek ve Sultan IV. Murat'tan bahsetme sebebini geçmişi anma olarak

¹ Onun dilediğinden başka bir şey ihata edemezler (kavrayamazlar). (Bakara, 2/255)

değerlendirmek gerekmektedir. Hayatı ile ilişkilendirilebilecek en erken tarih Nâdir Şâh'ın tahta çıktığı H. 1148/M. 1736, en geç tarih ise H. 1221-1222/M. 1807 -1808 Tayyar Mahmut Paşa'nın sadarete geliş tarihidir. O hâlde bu tarihler göz önüne alındığında Sâfî uzun bir hayat sürmüştür denebilir.

Şairin eğitimi konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Fakat *Divan*'da Arapça ve Farsça manzumeler yanında onların kalıplaşmış ifadeleri ile ayet ve hadisleri kullanması, bu dillere vâkıf olduğunu göstermektedir.

Divan'ında memleketine dair açıklık olmamasına rağmen Bosnavî dilinden haberdar olması, Kırcaali Dağı'ndan kopup geldiğini ifade etmesi Rumelili olduğunu düşündürülebilir.

Lisân-ı Bosnevî'de tatlıya söylerler aşlatko
Bu söz işte o sözdür fehm idersen ey ülü'l-ârâ (K. 1-29)

Dedüm şeyhün çerâğından fitili bağı yağından
Gelen Kırcaali Tağı'ndan ocağ-ı imtihânundur (K. 8-13)

Divan'da geçen birtakım şehir, semt ve ülke isimleri şairin memleketinden ayrıldığına, İstanbul, Uşak gibi şehirlerde yaşadığına ve çeşitli coğrafyalara seyahat ettiğine işaret etmektedir. Bu ikametlerin sebebinin devlet görevi olması muhtemeldir. Ancak İstanbul'a dair ifadelerinin çokluğu burada uzun süre kalmış olduğu izlenimini vermektedir.

Cezâyir'de 'aşâ destümde tırdum sâhil-i yemmde
Getürdüm "kün fe-kân"² cûşa oldum velvele-ârâ (K. 1-215)

Üsküdar'da Mihrümâh oldu vâtan şimdi başa
Feth-i iklim-i sühanda şâh olan Manşür olur (K. 6-122)

İdüp bir erba' in **şehr-i 'Uşâk'**da tertîb divânı
Getürdüm Hikmetü'l-İşrâk-ı Eflâûn-ı Yünânî (K. 7-1)

Trıfl iken Sâfî '**Acemoğlanı Meydânı**'nda dil
Güy-ı çevgân meşş iderdi Şeyh Şihâbü'd-dîn ile (G. 253-9)

Muht-i baħr-i 'aşş u 'âlem-i tecrîd-i imkânâm
Medâr-ı merkez-i devvâr-ı kudret baħr-i **Tersos**'am (G. 202-14)

Gümüşhalkalı'dandur Sâfî(yâ) bu pây-ı halhâlüm
Harîf-i zühd (ü) takvâ ile reng-i ittihâdum yoş (G. 168-10)

Süvâr-ı zevrak-ı iqbâl olup semt-i **Fener**'den gec
Serüñ meydân-ı Bektâş'a koduñ bârî bu serden gec (G. 56-1)

Çeşm-i fettânî gibi sefk-i dimâya teşnedür
Mesken olmuşdur o şüha var ise **Yedikule** (G. 252-11)

Ben **Tozkoparan**'dan na' ra urarak geldüm
Şanma beni tapucu yâ hazret-i Mevlânâ (G. 15-18)

² Ol, hemen oldu. (Bakara, 2/117; Âl-i İmrân, 3/47, 59; En'âm, 6/73; Nahl, 16/40; Meryem, 19/35; Yâsîn, 36/82; Mü'min, 40/68)

Yolum uğradı **Riştvanoglu Yaylağı**'nda ben bir gün
Olurdu başa şitâ bu cihânda bir bir olmazsa (K. 12-120)

Didüm ben beklerem bu **Tarı Tağı**'n bi-kes ü tenhâ
Hevâdan hâli gördüm il ü şenlik bekler olmazsa (K. 12-121)

Gezerse uşlu uşlu **İnegöl**'de şaşkın ördekdür
Fitili kendi bağına eliyle bağlar olmazsa (K. 12-116)

Kavacık'la yine **Göksu**'da tenhâ 'işret eylerken
Günehdür çeşm-i giryân anı da ber-peyler olmazsa (K. 12-57)

A. DİVAN

Sâfi'nin tespit edilen tek eseri mürettep *Divan*'ıdır. Şair, eserini Uşak'ta bir kış mevsiminde, altmış günde tertiplemediğini ifade etmektedir.

Şehr-i 'Uşşak'da anı bir erba' in cem' eyledüm
Gösterüp bu esb-i tab'-ı berç-i cevlânun şitâb (K. 3-49)

İdüp bir erba' in **şehr-i 'Uşak**'da tertib dîvânı
Getürdüm Hikmetü'l-İşrâk-ı Eflâtun-ı Yünânî (K. 7-1)

Şehr-i 'Uşşak içre altmış günde tertib eyledüm
Dâd-ı Haqq tevfiğ-i mutlak tab'uma bühtân degül (G. 183-3)

Divan'da Sâfi mahlasını kullanmıştır. Bu adın kendisine “*Allah'ın saf ve temiz yarattığı*” anlamına gelen Safiyullâh'tan (Hz. Âdem) miras kaldığını belirtir. “Sâfi” adı şairin dedelerinden birinin de olabilir. Ayrıca ikinci bir divanı daha olup orada “Ferîdün” mahlasını kullandığını söylemektedir. Ancak XVIII. yüzyılda bu mahlasta bir şaire rastlanmamıştır.

Çerâğ-ı hânedân u hânedân-pîrâ-yı 'irfânı
Başa mevrüşdur ceddüm Şafiyyu'llâh'dan Şâfi (G. 259-7)

Mağlaşum dîvân-ı diğerde Ferîdün'dur benüm
Pâdişâh-ı heft-kişver mâlik-i tavk-ı rikâb (K. 3-51)

Divan'ın tespit edilebildiği kadarıyla iki nüshası mevcuttur.

1. Millî Kütüphane, Yazmalar, FB/245

Boyut (Dış-İç): 342x205-270x110 mm., yaprak: 119-315, satır: 41, yazı türü: Nesih; kâğıt türü: Krem cedid. Başlık yeşil, söz başlıkları bazı kıta ve kafiyeler kırmızı mürekkepledir. Cetveller kurşun kalemlidir. Sırtı kırmızı meşin, siyah kâğıt kaplı mukavva ciltlidir. İçinde 18 kaside, 1 mu'aşşer, 9 müseddes, 3 muhammes, 7 tahmis, 1 tasdik-i hüccet, 1 Meth-i Şah-ı Vilâyet, başlıksız bir manzume, 1 münacat, 3 müstezat, 287 gazel, 1 kıta, vardır. Fahri Bilge varislerinden satın alınmıştır.

Başı:

Babamdur âftâb-ı 'âlem-ârâ-yı cihân-ârâ
Anamdur mâh-tâb-ı 'âlem-efrüz-ı kerem-bahşâ

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

Sonu:

Heb başa keşf oldı esrâr-ı rumûzât-ı Hudâ

Meslek-i 'irfân-ı 'aşk içre ʔarîk-i Kâdirî

2. Millî Kütüphane, Yazmalar, A/8870

Boyut: (Dış-İç): 217x157-155x115 mm., yaprak: 391 s., satır: 17; yazı türü: Nesih, kâğıt türü: Üç ay filigranlı. Sırtı yeşil bez, kapakları gri bez kaplı, miklepli, sertabı yırtık karton cilt. İçinde 18 kaside, 1 mu'aşşer, 9 müseddes, 3 muhammes, 7 tahmis, 1 tasdik-i hüccet, 1 Meth-i Şah-ı Vilâyet, başlıksız bir manzume, 1 münacat, 3 müstezat, 287 gazel, 1 kıta, 3 muamma, 4 rubaî vardır.

Başı:

Babamdur âftâb-ı 'âlem-ârâ-yı cihân-ârâ

Anamdur mâh-tâb-ı 'âlem-efrûz-ı kerem-bahşâ

Sonu:

Meydân-ı sühanda pây-ı kilik-çâlâküm

Râh-ı rev-i 'ömr-i 'Ömer-i Hayyâm it

Birinci yazmanın zahriyesinde ve sonunda birer mühür olmasına rağmen okunmamaktadır. Her iki yazmada da istinsah tarihleri kayıtlı değildir. Bu nüshanın “zahriye”sinde (1a) “*Ahmed Efendi, Fi 12 Şevvâl Sene 1222, Mahmud Paşa, Der-mahalle-i Tâye Hatun*”³ biçimindeki kayıt, eserin XVIII. yüzyılda Mahmut Paşa yakınlarında yer alan sözü geçen mahalleden Ahmet Efendi adlı bir kişiye ait olduğunu düşündürmüştür. Ayrıca eserin son sayfasında “*Hacı Tophane’de Subhî Efendi yedinden Hacı Süleyman kefil Muhammed Ali Efendi*” şeklinde bir kayıt eserin satıldığı izlenimini vermektedir.

İki nüshayı karşılaştırırken dikkat çeken hususlardan biri aralarında çok küçük farklar olduğuydu. Bu da nüshaların birbirinden alındığını düşündürmektedir. Ayrıca bazı farkların müstensihlerin kendi tasarruflarından kaynaklanmış olması muhtemeldir. Eserdeki nazım şekillerinin dağılımı ve başlıkları şu şekildedir:

a. Kasideler

1. Kasîde-i Sâfi Baba Der-Tevhîd-i Bâr(î) Te'âlâ vü İsbât-ı Vücûd-247 beyit.
2. Matla'u'l-Envâr-ı Hikmet-28 beyit.
3. Hikmet-73 beyit.
4. Kasîde Der-Ta'rîf-i Şerî'at ü İmâmân-ı Dûvâz-Deh-66 beyit.
5. Kasîde-i Hikmet-Âmiz-47 beyit.
6. Kasîde-i Rengîn Der-Ta'rîf-i Hikmet-142 beyit.
7. Kasîde-i Beçe-i Hikmet-Âmiz-35 beyit.
8. Kasîde-i Rengîn-81 beyit.
9. Kasîde-i Garrâ Der-Beyân-ı Hikmet-48 beyit.
10. Na't-ı Şerîf-10 bent.

³ XVIII. yüzyılda Mahmut Paşa yakınlarında yer alan Daye Hatun Mahallesi'nin nüfusu 211 olarak tespit edilmiştir. (Başaran 2007, 61.)

11. Kasîde-i Garrâ El-Müsemmâ Bi-‘ikd-ı Süreyyâ-199 beyit
12. Kasîde-i Garrâ Der-Vasf-ı Şeyhu’l-İslâm Zeynü’l-‘âbidîn Efendi “*Selleme-Hü’s-Selâm*” El-Müsemmâ Bi-Seb’a Seyyâre Der-Zımn-ı Esbâb-ı İlticâ vü İ’tizâr-ı Ba’z-ı Mülâhazaya Mebnî Takdîm Olunmayup ‘Alâ-hâlihi Terk Olunmuşdur-232 beyit.
13. Kasîde-i Peççe-i Dîger-65 beyit.
14. Kasîde-i Dîger Der-Ta’rif-i İsbât-ı Vücûd-50 beyit.
15. Tersî’ât-ı Cevher-i Mutlak u Terşihât-ı Kalem-i Mukayyed Der-Katre-i Âb-ı Hayvân ü Âsâr-ı Kilk-i Kudretdür-69 beyit.
16. Kasîde Der-Beyân-ı Âdâb ü Hikmet-83 beyit.
17. Divân-ı Ma’delet-‘Unvân-ı Müşîrânelinde Nâmzed-i Hizmet-i Kitâbet Oldığım Seyyid Mahmûd Paşa’dan “*Yessera’llâhü Mâ Yürîdü ve Mâ Yeşâ*” Hengâm-ı ‘Uzlet ü İhtiyâr-ı Terk-i Dünyâ vü Tecrîdimüzde İsti’fâ ve Esbâb-ı İ’tizârı Mutazammın Takdîm ü ‘Arz-ı Recâ Olunan Kasîde-i Garrâdur-85 beyit.
18. Kaside-i Rengîn Der-Beyân-ı İlm ü Hikmet ü Âdâb ü Usûl ü Pend ü Nasîhat (Arapça)-39 beyit.

b. Musammatlar

1. Tahmîs Ber-Nutk-ı Pîr Hazret-i Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî “*Kuddise Sirruh*” ve Tezyîl Ez-i’tizâr u Hasbihâl ü Güftâr Ez-Nakş-ı Cebîn-14 Bent.
2. Münâcât-ı Hudâ vü Ta’rif-i İsbât-ı Vücûd-6 Bent.
3. Mu’aşşer Der-Ta’rif-i Hikmet ü Beyân ü Pend ü Nasîhat-5 Bent.
4. Tasdîk-i Hücet-6 Bent.
5. Müseddes-7 Bent.
6. Der-Meth-i Şâh-ı Vilâyet-10 Bent.
7. Müseddes-5 Bent.
8. Müseddes-5 Bent.
9. Tahmîs Ber-Beyt-i Nedîm-5 Bent.
10. Tahmîs Ber-Gazel-i Bâkî-5 Bent.
11. Tahmîs-i Dîger Ber-Gazel-i Bâkî Efendi-5 Bent.
12. Tahmîs Ber-Gazel-i Fuzûlî-i Bagdâdî-7 Bent.
13. Müseddes-5 Bent.
14. Muhammes-5 Bent.
15. Muhammes-6 Bent.
16. Tahmîs Ber-Gazel-i Şeyh Niyâzî-5 Bent.
17. Dîger Tahmîs Ber-Kavl-i Şeyh-i Müşârün İleyh-5 Bent.
18. Başlıksız, 13 beyitlik, hece vezniyle yazılmış bir manzume.
19. Muhammes Der-Medh-i Dûvâz-Deh-İmâm Ber-Matla’-ı Hayrânî-16 Bent.
20. Müseddes-6 Bent.
21. Müseddes-i Dîger-5 Bent.
22. Müseddes-8 Bent.
23. Müseddes-i Dîger-8 Bent.
24. Müstezâd-9 Bent.
25. Müstezâd-ı Dîger-i Ra’nâ-8 Bent.
26. Müstezâd-ı Dîger-i Rengîn-8 Bent.
27. Müseddes Der-Medh-i Şâh-ı Vilâyet-i Dûvâz-Deh İmâm-15 Bent.

Turkish Studies

c. Gazeller

1. Fi Harfû'l-Elif
2. Fi Harfû'l-Bâ
3. Fi Harfû't-Tâ
4. Fi Harfû's-Sâ
5. Fi Harfû'l-Câ
6. Fi Harfû'l-Hâ
7. Fi Harfû'l-Hâ
8. Fi Harfû'd-Dâl
9. Fi Harfû'z-Zâl
10. Fi Harfû'r-Râ
11. Fi Harfû'z-Zâ
12. Fi Harfû's-Sin
13. Fi Harfû'ş-Şin
14. Fi Harfû's-Sad
15. Fi Harfû'z-Zâd
16. Fi Harfû't-Tâ
17. Fi Harfû'z-Zâ
18. Fi Harfû'l-'Ayn
19. Fi Harfû'l-Gayn
20. Fi Harfû'l-Fâ
21. Fi Harfû'l-Kâf
22. Fi Harfû'l-Kef
23. Fi Harfû'l-Lâm
24. Fi Harfû'l-Mim
25. Fi Harfû'n-Nûn
26. Fi Harfû'l-Vâv
27. Fi Harfû'l-Hâ
28. Fi Harfû'l-Yâ

ç. Kıt'a

d. Muammalar

1. Muammâ Be-nâm-ı Hasan
2. Muammâ Be-nâm-ı Sâbir
3. Muammâ Be-nâm-ı Tâlib

e. Rubaiyyât

B. SÂFÎ DİVANINDA BEKTÂŞİLİK VE İŞRÂKİLİK

C.1. BEKTÂŞİLİK

C.1.a. Hacı Bektâş-ı Veli Sevgisi:

Sâfî'nin inancı açıktır: Piri, Hacı Bektâş-ı Veli'dir. Onun aşk şarabından içince gamdan kurtulmak mümkün olmuştur. Sâfî, onun gibi Allah sırrına ulaşmış ve Allah yolunun fanisi olmuştur. Bütün iyilikler onundur, onun yolunda gayrılardan geçmeli, gönülde tek bir sevgiye yer vermelidir. Aşk yolunda komutan Hayber fatihi Hz. Ali, pir ise Hacı Bektâş-ı Veli'dir. Hacı Bektâş-ı Veli'ye taş atılmamalıdır, o tarikat pirleri içinde parmakla gösterilendir.

Ḥacı Bektâş-ı Velî'yem fâni-i rāh-ı Ḥudā
Mazhar-ı sırr-ı hüviyyet rāzdār-ı “*hel etā*”⁴ (K. 2-106)

Cām-ı ‘aşkı Ḥacı Bektâş-ı Velî'den çekmişem
Himmetiyle bulmuşam ṭūfān-ı ğamdan ben rehā (K. 2-134)

Tîğ-i şamşām-ı kazānuḡ cevheri dirler baḡa
‘Arşa-i heycāda zîrā Ḥaydarî dirler baḡa (G. 21-1)

Bu deḡlü luṭf u himmet Ḥacı Bektâş-ı Velî'nüḡdür
Maḡabbet bir gerekdür dilde ey dil ġayrılardan gec (G. 56-12)

Ḥacı Bektâş-ı Velî'dür pîrimüz ḡünkârimuz
Fâtîḡ-i Ḥayber tarîḡ-i ‘aşḡda serdârimuz (G. 132-1)

Pîr-i erkân-ı tarîḡatdür müşârün bi'l-benān
Sen benüm taş atma Ḥünkârüm Ḥacı Bektâş'ıma (G. 245-3)

C.1.b. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt Sevgisi:

Sâfi Divan'ında derin bir Ehl-i Beyt sevgisi göze çarpmaktadır. Manzumelerinde Kerbelâ'dan, Hz. Hasan ve Hüseyin'den, Hz. Ali'den ve Zülfikâr'dan bahsetmesi, “*Tahmîs Ber-Nutk-ı Pîr Hazret-i Hünkâr Ḥacı Bektâş-ı Velî Kuddise Sirruh ve Tezyîl Ez-i'tizâr u Hasbihâl ü Güftâr Ez-Nakş-ı Cebîn*” ve “*Der-Meth-i Şâh-ı Vilâyet*” başlıklı manzumeler söylemesi ondaki Ehl-i Beyt sevgisinin izlerini göstermektedir.

Hz. Muhammed'in koruması ve terbiyesi altında yetişen ve Hz. Muhammed'in kızı Fatma ile nikâhlanan Hz. Ali, Hz. Muhammed'in “Allah'ım, sen onları ve soylarını kutlu kıl.” duasının yanında “Ali benden, ben de Ali'denim”; “Lâ fetâ illâ Alî lâ-seyfe illâ Zü'l-fekâr.” (Ali'den başka yiğit, Zülfikâr'dan keskin kılıç yoktur.) ve “Musa'ya nispetle Harun ne ise, sen de bana nispetle o mevkide bulunmaya razı deġil misin?” iltifatlarıyla karşılaşmış kişidir. Ayrıca Hz. Muhammed'in “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır.”, “Size paha biçilmez iki şey bırakıyorum. Biri öbüründen daha da büyük; Allah'ın gökten yere uzatılmış olan kitabı; diğeri de Ehl-i Beyt'imdir.” ve “Allah'ım! Onu seveni sev; ona düşman olana düşman ol.” şeklindeki hadislerle, gerek Hz. Ali gerekse Ehl-i Beyt hakkında dua ve iltifatlarda bulunması onlara karşı duyulan sevginin Alevî-Bektâşî şiirinde bir tema olarak işlenmesine sebep olmuştur.

Alevî-Bektâşî şairler, şiirlerinde kullandıkları temalar açısından değerlendirildiğinde Bektâşî edebiyatının ilk dönem ile XVI. yüzyıldan sonra oluşan İran ve Şîî etkisiyle meydana gelen ikinci dönem arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu farklılıklardan biri de Alevî-Bektâşî şairlerin “Muhammed, Ali” birliğine karşı takındıkları tavidir. Bektâşîlik'in birinci döneminde Hz. Muhammed ve Hz. Ali birlikte anılır ve Hz. Ali sevgisi, Hz. Muhammed'e duyulan sevgi ile birleştirilir. Yani bu iki zat birbirine yakınlaştırılır. Ancak ikinci dönemde onların bir oldukları birtakım deliller ortaya konularak ispat edilmeye çalışılır. (Temizkan 2011, 328) Aynı farklı yaklaşım Mevlevî şairler ile Bektâşî şairler arasında da kendini gösterir. Mevlevî şairler, Hz. Ali'ye olan sevgilerini, onun Hz. Muhammed'in hizmetinde gönüllü bir Kanber'i olmasıyla açıklamaktadırlar. Özellikle on altıncı yüzyıldan sonraki Bektâşî şairlerde görülmeyen bu düşünce, Alevî-Bektâşî şairlerde Hz. Ali'nin üstünlüğü biçiminde yer eder ve Bektâşî şairlerde Hz. Ali ön planda yer alır. (Temizkan 2007, 587-590)

⁴ Hakikatte geldi. (İnsan, 76/1)

Belirtilen bu görüşlere ters düşen fikirler de dikkat çekmektedir. Alevî-Bektâşî şairleri genel olarak değerlendirildiğinde Hz. Muhammed'e karşı duyulan sevgi onların sıklıkla kullandıkları ortak bir tema olarak dikkat çeker. Bu şiirlerden anlaşıldığı üzere şairler rehberleri olarak Hz. Muhammed'i kabul ederler ve birçok şiirde Hz. Muhammed'in adı ile Hz. Ali'nin adını birlikte anarlar. (Özcan 2007)

“Allah, Muhammed, Ali” üçlemesi Sâfî'nin şiirinde şeriatın ihsanıdır. Sâfî, pek çok yerde Hz. Ali'yi anmasına rağmen bu beyitlerde çoğu Alevî-Bektâşî şairleri gibi eşsiz bir inciye benzettiği Hz. Muhammed'i öne çıkarır ve Hz. Ali'yi peygamberden dolayı sevdiğini ima eder. Ona göre Hz. Ali, Hz. Muhammed'in hizmetinde Kanber olmasaydı kimsesiz kalırdı. Hz. Muhammed, Kevser suyunun sakisi olduğu için Hz. Ali bir nişandır. Hz. Muhammed'in nurunun ortaya çıkması ile Hz. Ali'nin sırrı açığa çıkmıştır.

Zirâ ki tarîkum Hacı Bektâş-ı Velî'dür
Allâh Muhammed 'Ali ihsân-ı şerî' at (K. 4-48)

Revâcum yine bir dürr-i yetim-i eşk-i çeşmümdür
'Alî bî-kes şalur(dı) ol zamânda Kanber olmazsa (K. 12-5)

Nişânumdur 'Aliyy-i 'Âli(-i) a' lā-yı himmetlük
Cenâb-ı sâki-i kevşer eger peygâm-ber olmazsa (K. 12-26)

Mazhar-ı nür-ı Muhammed mazhar-ı sırr-ı 'Alî
Şâfi-i rüşen-zamîrem bende-i Hakk'u'l-Hak'am (G. 190-11)

Sâfî defalarca Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikâr'ı anar. Hz. Ali'nin övgüsü için yazdığı “*Der-Meth-i Şâh-ı Vilâyet*” başlıklı manzumenin her bentinde Hz. Muhammed'in “Lâ fetâ illâ Alî lâ-seyfe illâ Zü'l-fekâr” (Ali'den başka yiğit, Zülfikâr'dan keskin kılıç yoktur.) hadisini zikreder. Sâfî, Hz. Ali'yi sevgiliye uygun görülen vasıflarla anar: Hz. Ali salınan bir servidir.

Naş olunmazdan muqaddem işbu tāk-ı zer-nigâr
Gelmemişdi gerdişe bu “*kün fe-kân*”⁵ ey bahtiyâr
İns ü cinn hayl-i melâ'ik cümlesi bî-ihtiyâr
Vird ü zıkr itmiş idi dilde bunı ey kâmkâr
“*Lâ fetâ illâ 'Alî lâ-seyfe illâ Zü'l-fekâr*”⁶ (Mus. 6)

Bu gülzâr-ı fenâda şanma bî-hüde figânum var
'Alî dirler cihân bağında bir serv-i revânum var (G. 89-1)

C.1.c. On İki İmam Sevgisi:

Bektâşîlik'te önemle vurgulanan konulardan biri de “on iki imam” temasıdır. Bu temanın, Bektâşîliğe İran, yani Şîlik tesiriyle girdiği sanılmaktadır. Çünkü Bektâşî edebiyatının on altıncı yüzyıla kadar olan birinci döneminde, bu tema yoktur veya çok ön planda değildir. Bektâşîliğin ikinci devresinde, yani tarikatın on altıncı asırda kuvvetli bir Şîi etkiye maruz kaldıktan sonraki dönemde, “on iki imam” sevgisi bu zümreye mensup şairlerin en sık işlediği konulardan biri olmuş ve “dövazdeh”ler yazılmaya başlanmıştır. Bu şiirler dinî-tasavvufî bir derinlikle değil; “on iki

⁵ Ol, hemen oldu. (Bakara, 2/117; Âl-i İmrân, 3/47, 59; En'âm, 6/73; Nahl, 16/40; Meryem, 19/35; Yâsîn, 36/82; Mü'min, 40/68)

⁶ Ali'den başka yiğit, Zülfikâr'dan keskin kılıç yoktur. (Hadis-i Şerif)

imam”a yakın olma arzusuyla saf, sade ve samimi duyguların yanında bağlılık hissini yansımasıyla kaleme alınmış manzumelerdir. (Temizkan 2007, 591-592)

Müstakil beyitlerde de on iki imam sevgisini vurgulayan Sâfi, “*Kasîde Der-Ta’rif-i Şerî’at ü İmâmân-ı Dîvâz-Deh*”, “*Muhammes Der-Medh-i Dîvâz-Deh-İmâm Ber-Matla’-ı Hayrânî*” ve “*Müseddes Der-Medh-i Şâh-ı Vilâyet-i Dîvâz-Deh-İmâm*” başlıklı üç manzumeyi on iki imamın övgüsüne ayırmıştır. Kasidede, Hz. Hasan “şeriat şehidi”, Hz. Hüseyin “şeriatın susamış dudağı”, Zeynelâbidîn, Ca’ferü’s-Sâdık ve Muhammed Bâkır “Gülistân” ve “Bostân”, Mûsâ Kâzım “şahadet denizine gark olmuş”, Mûsâ Rızâ “şeriat sultanı”, Takî, Nakî, Askerî ve Muhammed Mehdi “güzellik ocağı” olarak görülmektedir.

C.1.ç. Dört Kapı Kırk Makam:

Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*’ında Dört Kapı Kırk Makam’ı şu şekilde gösterir: Şeriatın birinci makamı, iman getirmektir. İkinci makam, ilim öğrenmektir. Üçüncü makam; namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, gücü yetene hacca gitmek, seferberlik olunca kaçmayıp düşmana karşı gelmek ve cenabetten temizlenmektir. Dördüncü makam, helal kazanmak ve faizi haram bilmektir. Beşinci makam, nikâh kıymaktır. Altıncı makam, hayz ve loğusalıkta cinsî münasebeti haram bilmektir. Yedinci makam, sünnet ve cemaat (ehl-i sünnet ve’l-cemaat) ehlinden olmaktır. Sekizinci makam, şefkattir. Dokuzuncu makam, temiz yemek, temiz giyinmektir. Onuncu makam, emr-i bi’l-ma’ruf nehyi an’il-münker, yani iyiliği emredip boş işlerden sakındırmaktır. (Özcan 2004, 242-243)

Sâfi, şeriat hakkındaki fikirlerini “şeriat” redifli bir kasidede bir araya getirir. Eğer şeriata uygun bir Müslüman olmak istersen Allah ve Peygamber’e iman getir diyerek şeriatın ilk makamını vurgular. Ayrıca şeriat makamının irfanına varmanın yolu namaz ve ibadetten geçmektedir. Dört makamın sonuncusu hakikat elden giderse şeriatın eteği de elden gider. Şeriat makamının şeytanına dikkat etmek gerekir. Çünkü o şeytan ki insanı ruhlar âleminde sonsuza kadar alıkoyar. Bu durum fazla sürerse şeriat, Hz. Yûsuf’un atıldığı zindana döner. Bütün bunların yanında Sâfi, hakikate ermeyi isteyen her kişinin geçmesi gereken şeriat makamında hayranlık içinde kalıp oyalandığını belirtmektedir.

İmân getir Allâh ile Peygâmbere evvel
İsteriseñ olmağa müselmân-ı şerî’ at (K. 4-9)

Ger çıkar ise “*urve-i vüşkâ*”⁷-yî hâkîkat
Girmez eline bir dağı dâmân-ı şerî’ at (K. 4-13)

Zinhâr kıomasun ‘âlem-i Berzah’da mü’ebbed
Raḥmân şıfatında seni şeytân-ı şerî’ at (K. 4-25)

Koymışdı beni ‘âlem-i Berzah’da biraz vaqt
Kendüm yitürüp hem dağı hayrân-ı şerî’ at (K. 4-26)

Zindân-ı vücüddur didi rindân-ı hâkîkat
Yûsuf’a didüm yâ ne bu zindân-ı şerî’ at (K. 4-39)

Çün oldı namâzum da niyâzumla ber-â-ber
Oldum o zamân mazhar-ı ‘irfân-ı şerî’ at (K. 4-45)

⁷ Kopmayan sağlam bir kulp...(Bakara 2/256)

Gör rāh-ı Hâk'ı bil ne imiş öyle 'ibâdet
Eyle Hâk'a gel eyleme nisyân-ı şerî'at (K. 4-51)

Ger ma' rifetüñ ma' rifetu'llāh olaydı
Elbette tıtarduñ yine dāmān-ı şerî'at (K. 4-56)

Tarikatın ilk makamı pirden el alıp tövbe etmektir. İkinci makamı, mürit olmaktır. Üçüncü makamı, saç kesmek (tırış olmak) ve elbise değiştirmektir. Dördüncü makamı, nefsi yenmeye çalışmak, olgunlaşmaktır, pişmektir. Beşinci makamı, hizmet etmektir. Altıncı makamı, havf yani korkudur. Yedinci makamı, ümit etmektir. Sekizinci makamı, hırka, zenbil, makas, seccâde, subha (yüz taneli tesbih) ibrat (iğne) ve asadır. Dokuzuncu makamı, sahib-makam (makam sahibi), sahib-cemiyet (cemaat sahibi-iç bütünlüğü), sahib-nasihat (nasihat sahibi) ve sahip-mahabbet (sevgi sahibi) olmaktır. Onuncu makamı, aşk, şevk, sefa ve fakirliktir. (Özcan 2004, 242-243) Alevî-Bektâşîlik'in ilkeleri ve töreleri tarikat makamında öğrenilir. Bu aşama "Zahidlik"le özdeşleştirilir. Hakk yolu bulunmaya çalışılırken kâmil insan olma sürecinde adım atılır. (Aktaş 2000, 211)

Sâfî, eğer dünyayı terk etmekle güzel bir kızı sevmeyi terk etmek arasında fark olsaydı tarikatla şeriatın farkı nedir bilmezdim, demektedir. Tarikat makamından çok bahsetmeyen şair, daha çok şeriat makamında sıkışıp kalmış zahidi eleştirir, marifete ve hakikate erişemeyeceğini vurgular.

Ṭarîkatle şerî'at dimenüñ farkı nedür bilmem
Arada da' va-yı (terk-i) cihān u duḡter olmazsa (K. 12 -99)

Şüret-i zāhirde zāhid tā'ate maḡrūr olur
'Ālem-i ma' nāda 'afv ü maḡfiretten dūr olur (K. 6-25)

Zāhid istiḡfāra gelmez ba' d-ez-în ben n'eyleyem
Kalmış ol tūfān-ı ḡamda ḡarḡ-ı "necceynā"⁸ oḡur (K. 7-21)

Zāhidüñ her bir sözi ḡanum ḡurutdı n'eyleyem
Sırr-ı Hâkḡ'da perde hem şabr u selāmetdür baḡa (G. 13-15)

Kendine geldükde bildi zāhid-i ser-sām-ı 'aşḡ
Nefy ü işbāt-ı ḡaḡîkatde cevābı ḡalmamış (G. 139-5)

Marifetin birinci makamı ilim, ikinci makamı cömertlik, üçüncü makamı hayâ, dördüncü makamı sabır, beşinci makamı perhizkârlık, altıncı makamı korku, yedinci makamı edep, sekizinci makamı miskinlik, dokuzuncu makamı marifet ve onuncu makamı kendini bilmektir. (Özcan 2004, 242-243) Gönül yolunda en yüce düzeye ulaşma, tanrısal gizlere (sır) erme evresi olan marifet "arifler"le özdeşleştirilir. (Aktaş 2000, 211)

Sâfî marifet makamını mensup olduğu felsefe ile bir tutar. İşrakîlik'in kurucusu Sühreverdi'nin eseri olan Hikmetü'l-İşrâk marifet baharıdır. Kendini marifet makamında gören şair, sözünü inkâr edenlerin marifetten uzak olacaklarını vurgular. Hatta o, marifet makamından eteğini toplamış ve hakikat makamına geçmiş hâldedir. Sâfî'ye göre kim ki marifet cihanının övgücüsü değildir, o lanetlenmiş şeytandır. Marifete ermiş arifler kendi özünü Allah, Allah'ın kelamını mürşitten bilenlerdir. Arif odur ki pislige iltifat etmez, nefsinin terk eder. Onun özü Allah'ta, sözü halktadır. O, Allah yolunda körlerin mumudur. O, Hz. İsa gibi tecride ermiş kişidir.

⁸ Kurtardık. (Bakara, 2/49; A'raf, 7/89; Yunus, 10/73; Hud, 11/58, 66, 94; Taha 20/40; Enbiya, 21/71, 74, 76, 88; Şuara 26/170; Saffat 76/37, 115, 134; Fussilet, 41/18; Duhan, 44/30; Kamer, 54/34.)

Bahār-ı ma‘ rifetdür Hikmetü’l-İşrāk-ı Eflātūn
Saņa burhān-ı hikmet ey Ferīdūn-ı Yemen-ārā (K. 1-68)

Şeb-çerāğ-ı kân-ı ‘irfānam sözüm inkār iden
Luţf-ı Hakk’dan h‘ān-ı feyz-i ma‘ rifetden dūr olur (K. 6-129)

Ma‘ rifetde dāmen-i ĥod-rā ferāhem çidedür
Künc-i vahdet Tūr-ı dīdār-ı ĥakīkatdür baņa (K. 13-16)

Mālikü’l-mülk-i ma‘ rifet olalı
Çekerem serde tāt-ı istiğnā (G. 22-3)

Degüldür mefĥar-ı faĥr-i cihān-ı ma‘ rifet ol kes
İder dīv-i la‘ in-i nefsdür kām ü hevādan ĥazz (G. 151-7)

Özin Hakk u kelām-ı Hakk’ı mürşiddin bilenlerdür
Olanlar ‘ārif-i billāh cihānda merd-i bī-hem-tā (K. 1-104)

‘Ārif-i billāh ol çirk-āba itmez iltifāt
Devlet-i dünyā ile nā-dān olan mağrūr olur (K. 6-26)

Mihr ü meh rüşen-çerāğ-ı himmetidür ‘ārifün
Nūr-ı tevfiķ-i hidāyet anda şem‘-i kūr olur (K. 6-57)

‘Ārif-i billāha nefşün terkin urmaĥdur hüner
Rüstem ü İsfendiyār ‘indinde kem-ter mūr olur (K. 6-96)

‘Ārif oldur kim özi Hakk’da sözi ĥalkda ola
‘Ālem-i ma‘ nāda bilmezler anı bir şāhdur (G. 87-7)

Bilürler ‘ārif-i billāh olanlar zevĥ-i tecrīdi
Su’āl itdüm bunı ben çarĥ-ı çārumda Mesīhā’dan (G. 232-4)

Hakikatin birinci makamı, toprak olmaktır. İkinci makamı, yetmiş iki milleti ayıplamamaktır. Üçüncü makamı, elinden geleni esirgememektir. Dördüncü makamı, dünyada yaratılmış bütün nesnelere kendisinden emin olmasıdır. Beşinci makam, mülk sahibine yüzünü sürüp yüzünü (yaratılış sebebi olan Muhammed nurunu) bulmaktır. Altıncı makamı, sohbet hakikat sırlarını söylemektir. Yedinci makamı, sırdır. Dokuzuncu makamı münacattır. Onuncu makamı, Çalap Tanrı’ya ulaşmaktır. (Özcan 2004, 242-243)

Hakikat makamında Allah’a ulaşan Sâfi için gökyüzü onun varlığından haber vermektedir. Nereye baksa Allah’ın yüzünü görmektedir. Gönlü Allah’ın feyzinden ilham aldığı için o hakikat hazinesidir. Daha tarikat makamındayken hakikate erişeceği bellidir. Hakikate ermek zor olduğu gibi erdikten sonra da çekilen eziyetlere son yoktur. Artık hakikate erenin şeriat makamında işi olmaz, namazdan el etek çeker hatta gayreti terk edip isyana yönelir.

Şerār-ı āteş-i “innī ena’llāh”⁹-ı ĥakīkatden
Nişān virmekdedür bir bir derūn-ı günbed-i mīnā (K. 1-59)

⁹ Muhakkak ben (evet) ben Allah’ım. (Kasas, 28/30)

Ûkande baqsam “semme vechu ’llâh”¹⁰ olur vech-i Hüdâ
Güyyiâ dâr-ı fenâ dâr-ı haqîkatdür baña (G. 13-14)

Bü’l-‘ aceb gencîne-i luft u haqîkatdür dilüm
Feyz-i ilhâm-ı Hüdâ’dan mevc urur bañr-i sünüh (G. 61-6)

Bî-gâne şanursın beni ey şeyh-i sebük-ser
Erkân-ı tarîkatde haqîkatde elüm var (G. 94-5)

Şafâ kesb itmedükce rîş-ñand-ı kahr-ı a‘ dâdan
Haqîkat ehlinüh cevri ü cefâsı artar eksilmez (G. 126-10)

Pertev-i şems-i haqîkat oldu hürşid-i mecâz
Güşe-i mihrâbdan döndürdi yüz ehl-i namâz (G. 131-1)
Bî-‘ ameldür ‘ilm-i eşyâ-yı haqîkatde ‘arâz
Olmaz ol cevherde hem ‘ilm-i haqîkat bî-‘ amel (G. 179-7)

Derünüm mañla‘ -ı burc-ı şefâ‘ atdür haqîkatde
‘İbâdet yerine ‘işyân ü terk-i gayret itdükce (G. 239-10)

C.1.d. İkrâr:

İkrâr, sözcük anlamı olarak “saklamayıp söyleme, dil ile söyleme, bildirme, tasdik, kabul” demektir. Aynı zamanda “ikrâr”, Bektaşîlik’teki önemli ayinlerden biri olan “ikrâr törenine” işaret etmektedir.

“Tarikate girmek için söz (ikrâr)” vermesi gereken talibin yapacağı ilk iş bir rehber bulmaktır. Kişi bu işe uygun görülürse tekke kuralları çerçevesinde tarikat abdesti aldırılır. İki rekât namazın ardından talip beyaz kefene sarılır. Ölümü simgeleyen bu hâl içinde talibe birtakım sorular sorulur ve telkinde bulunulur: “Erenler meydanında, pir huzurunda mürşidine teslim-i rızada oldun mu? Yalan söyleme, haram yeme, livata ve zina etme, elinle koymadığın bir şeyi alma, gözünle her gördüğünü söyleme...Allah, Muhammed, Ali, Hünkar Hacı Bektâş Veli ikrârında sahip kadem eyleyi hû..” Sonrasında boynuna tığbenti geçirilen talip, Şariat, Tarikat, Marifet ve Hakikat kapılarını temsil eden erenlere tek tek selam verir ve her selam verişte bir adım ilerler. Böylece dört kapıdan girmiş kabul edilir. (Korkmaz 1994, 182-183) Sâfî, ikrâr almış olduğunu şu beyitle ifade etmektedir:

Hâcî Bektâş-ı Velî’den alalı ben ikrâr
Olmışam şubñ-ı celî mañhar-ı imân-ı edeb (G. 40-8)

Bektâşîler’e göre iman etmenin şartı ikrâr etmektir. Hacı Bektâş Veli’ye göre iman şöyle tanımlanır: “... Arifler katında iman akıl üzeredir. Fakat imanın herkesçe bilineni; kalp ile tasdik, dil ile ikrâr olduğudur. Kim ki Çalap Tanrı’ya olan inancını kalp ile tasdik etmez ise mutlak kâfir olur. ... Veyahut dili ile ikrâr edip de kalbiyle tasdik etmezse ona da münafık denir.” (Kutlu 2003) Sâfî, ezeli meclisinde edilen ikrârın sağlam, imanın tam olduğunu vurgulayarak iman ve ikrâr arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir. Çünkü ezeli meclisinde ruhlar “Ben sizin Rabb’iniz değil miyim?” sorusunu hem kalple hem sözle “Beli (evet), Rabb’imizsin.” şeklinde cevaplamışlardır.

Unutma itdigün pîr-i muğâna ‘ahd ü imânı
Ezel bezminde ikrârıñ kavî imânuñı hoş tüt (G. 49-3)

¹⁰ Allah’ın yüzü oradadır. (Bakara, 2/115, 144)

C.1.f. Kerbelâ Olayı:

H. Hüseyin'in H. 61/M. 680 yılında Kerbelâ'da Yezid taraftarları tarafından acımasızca ve kanlı bir biçimde katledilişi Ehl-i Beyt sevgisi duyan her şairin dilinde hüznle anılmıştır. (Arslan, Erdoğan 2009) Hz. Ali'nin oğlu olması vesilesi ile bu katlediliş, Alevî-Bektâşî inancında ayrı bir yere sahiptir. Bilindiği üzere Hz. Hüseyin hem Hak (Allah) yolunda hem de hak ve hukuk adına haksızlığa boyun eğmediği, insanlara eziyet eden Yezid'e biat etmediği için kendini kurban etmiştir. Hz. Hüseyin bu gücü babası Hz. Ali'den almaktadır. Dedesi ve babasından yüklendiği İslâm davası adına canını vermiştir. Hz. Hüseyin'in bu derece büyük bir fedakârlığa imza atması Alevîler için, hak, adalet, merhamet gibi, İslâm'ın da kavramları içinde yer alan bu unsurların kayıtsız şartsız devamı adına gerekirse canın bile bağışlanması gerektiği biçiminde yorumlanır. (Eğri 2009, 98) Sâfi de şiirinde Hz. Hüseyin'i "Allah kurbanı" olarak vurgulayarak bu görüşe ağırlık verir. Onun katledilişi karşısında sorumluluğu Yezid'e yükleyerek ona hakaret eder. Matem içinde Kerbelâ yolcusu olur ve gözyaşlarını Kerbelâ aşkıyla sebile döndürür.

Zebîhu'llâh gibi kec-hançer-i za'ım-ı şehâdetden
Diyâr-ı Kerbelâ'da yâ Hüseyin ol yâ da'î ' anķā (K. 1-222)

Kerbelâ'da yanan al kanlar içinde ma'şüm
Sen bilürsün nicedür hâl-i Hüseyin-i mazlûm
Nice kıydı o Yezîd o pelîd-i mezmûm¹¹
Cür' adâmi getür abdâl yine hayrân olalum
Şatalum mâ-meleki 'âleme sulţân olalum (Mus. 19-X)

Hüseyin-i Kerbelâ'nuñ mâtemiyle ben yüküm tıtdum
Diyâr-ı Kerbelâ'ya 'azm ider bir kârvânım var (G. 89-4)

Mâ-cerâ-yı şubh-ı maşşer nâme-i rûz-ı cezâ
Eşk-i çeşmüm Kerbelâ-yı 'aşkuña itdüm sebîl (G. 186-7)

C.2. İŞRÂKİLİK

İslâm felsefesinin ekollerinden biri olan İshrâkiyye, ünlü filozof Şihâbeddin Sühreverdî'nin kurduğu felsefenin adıdır. Bu felsefeye kendine has bir deyimle "Hikmetü'l-İshrâk" denir. Bu ayrıca Sühreverdî'nin eserlerinden birinin adıdır. Söz konusu felsefeyi kabul eden ve savunan kimse için İshrâkî veya çoğulu İshrâkiyyûn adı verilir.

Meşşâlik'in son temsilcisi İbn Rüşd'ün ölümünden sonra (ö. H. 595/M. 1198) bu felsefe bir duraklama dönemine girmesine rağmen felsefi düşünce İslâm dünyasında sona ermemiş; üstelik Sühreverdî (ö. 1191); Şemseddin Şehrezûrî (ö. H. 686/M. 1288), İbn Kemmûne (ö. H. 682/M. 1284), Kutbettin Şirâzî (ö. H. 710/M. 1311), Nâsireddin Tûsî (ö. H. 672/M. 1274), Celâleddin Devvânî (ö. H. 907/M. 1502) ve Molla Sadrâ (ö. 1049/M. 1640) gibi filozoflar tarafından devam ettirilmiştir. İşte onların sürdürdüğü felsefi akımın adı İshrâkîlik'tir. İshrâkiye sözü, Sühreverdî ve onu takip edenleri kastetmekle birlikte aynı zamanda İslâm öncesi filozofları için de kullanılmıştır. İshrâkîlik'in kaynağını Hermes'e dayandıran ve üstatları Platon olan filozoflar için bu adı kabul edenler de vardır.

İshrâkîlik'i felsefi bir sistem olarak Sühreverdî gerçekleştirmiştir. Yine de Sühreverdî'nin bu felsefesinin tam olarak özgün bir Doğu veya İslâm Felsefesi olduğu söylenemez. Çünkü yapı olarak

¹¹ Bir hece eksiktir.

İshrâkî felsefe, Platon'un fikirleri, Yeni-Platonculuk, eski İran ve Mısır felsefesi, Sabîlik ve Hint düşüncesi ile Gazâlî ve tasavvufun karışımından meydana gelmiştir.

İshrâkîlik, gerçeğin akılla değil; riyazet (nefsi arındırma) suretiyle doğrudan doğruya sezgi ya da iç aydınlanma ile elde edileceğini savunur. Bilgi kaynakları olarak akıl üstü keşif, ilham ve sezgiye büyük değer verdiği görülmektedir. Bu özelliğinden dolayı İshrâkî felsefe, Meşşâî felsefe ile tasavvuf arasında orta bir yer tutar. İslâm düşüncesinde dinî ve felsefî akımlar olarak kabul edilen dört temel akım bulunmaktadır. Bunlar Meşşâîlik, İshrâkîlik, Tasavvuf ve Kelâm'dır. Dört temel dinî ve felsefî akımı, aralarındaki ilişki sebebiyle Taşköprülüzade (ö. H. 968/M. 1561) şöyle sınıflandırmıştır: Saf ve nazârî aklın, bütün sorunları çözebileceğini ve insanoğlunun akıldan başka bir rehber ihtiyacı olmadığını savunanlara Meşşâî adı verilir. Aklı esas almakla birlikte, aklın ana hatlarıyla naslara bağlı kalması şartını kabul edenlere Kelamcı denir. Keşif ve ilhamın her sırrı anlayıp her zorluğu halledeceğini savunanlara İshrâkî; keşif ve ilhamı esas almakla birlikte, ana hatlarıyla naslara bağlı kalanlara da Tasavvufçu denmektedir. (Erdoğan 2003, 159-178)

Arapça'dan gelen İshrâk kelimesinin anlamı güneşin doğuşu, ışığın ışıması, parlama, aydınlatma, aydınlanmadır. İshrâk'in terim anlamı ise marifetin tecellî anı, marifetin nefiste ortaya çıkması, bir şeyi olduğu gibi idrak etmek demektir. İshrâkîlik'in esas kaynağını ishrâk teşkil eder. İshrâk aynı zamanda zuhuru, ortaya çıkmayı hem de keşfi ifade eder. Nasıl ki güneş doğması ile (ishrâki ile) yaydığı ışıklar sayesinde eşyayı ortaya çıkarıyorsa müşahede de eşyayı akıllara ilham ve izhar eder. (Karadeniz 2003, 9)

Sâfi Divanı'na hâkim olan İslâm felsefesi İshrâkîlik'tir. Şair, *Divan*'da pek çok yerde İshrâkî olduğunu ifade etmektedir.

Câm-ı Cem'le düşmüşem ben gūşe-i mey-hānede
Hikmetü'l-İshrâk-ı Eflâtün-ı Yūnān üstüne (K. 16-5)

Dūde-i İshrâk u Yūhannā'da sākî olmuşam
Şem' -i lāhūt u hüviyyetde çerāğ-ı şeyḫ ü şābb (G. 37-15)

Çerāğ-ı dūde-i İshrâkıyān'da hizmetüm vardır
Havā(r)ıyyündaki sevdā bedūh-ārā-yı nuḫkumdur (G. 118-9)

Tā şalaldan sāye farkımda benüm ol hūr-ı 'aşk
Olmışam ben mazhar-ı İshrâk-ı nūru'n-nūr-ı 'aşk (G. 163-1)

Benüm her bir sözüm bir tercemān-ı vahy-i muḫlaḫdur
Beyān-ı Hikmetü'l-İshrâk-ı 'irfān-ı Felātün'am (G. 203-6)

Hikmetü'l-İshrâk-ı Eflātün'dan öğrendük hele
Bir ḫadehle keşf idüp sırr-ı Hāḫ'ı geldük dile (G. 252-1)

C.2.1. Nur Suresi:

Sühreverdî'ye göre Kur'an-ı Kerim'in bizzat kendisi, Nur suresi 35. ayeti ile İshrâkî felsefeye temel oluşturur.

“Allah, göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde ışık bulunan bir kandil gibidir. O ışık billur bir fanus içindedir, o fanus da sanki inci gibi bir yıldızdır; doğuya da, batıya da ait olmayan, yağı neredeyse kendisine ateş değmese bile ışık verecek, zeytin (adiyla bilinen) mübarek ağaçtan tutuşturulan (bir yıldız). (Bu temsil edilen nur,) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna ulaştırır. Allah insanlara misaller getirir. Allah her şeyi bilendir.” şeklindeki Nur

Turkish Studies

suresi 35. ayetinin tesiriyle Sühreverdî âlemdeki her şeyi Allah'ın nuru ve o nurun akışına (feyze) döndürür. (Okudan 2001, 136-138)

Nur suresinden Sâfi şu şekilde söz eder: İnananların güzellik levhasında Nur ayeti yazar. Allah'ın sırrı bu ayette gizlidir. Şair, Nur ayetini kadeh üzerindeki yazılardan okumuş, anlamıştır. Nur ayetinin ışığı sevgilinin gün yüzünde ortaya çıkmıştır. Allah'ın Nur ayeti Mûsâ'ya görünen Allah'ın tecelli ettiği ağacın ateşidir.

Levh-i hüsninde yazılmış âyet-i Nür-ı mübîn
Sırr-ı Hâkık'ı anda gördüm andadur hâkku'l-yağîn (Mus. 1-1)

Âyet-i Nür anladum gird-i haat-ı peymânen
Bülbül-i "kul innemâ"¹²dur kulkul-ı minâ şarâb (G. 33-32)

Gün yüzünden zâhir oldı âyet-i Nür u şu'â'
Sâye şaldı başuma himmetün ey mihr iltimâ' (G. 154-1)

Şu'le-i nâr-ı şecerdür âyet-i Nür-ı Hudâ
'Aşık-ı didâr-ı Hâkık'a şu'le-i envârlığ (G. 158-6)

C.2.2. Nur:

Sühreverdî'ye göre "vücut", somut fizikî âlemde hiçbir gerçekliğe tekabül etmez. Bu yüzden vücut yerine "gerçek" olarak kabul ettiği, yoğunluğuna ve incelik derecelerine göre sonsuz sayıda derece ve mertebelere sahip "nur"dur. Ona göre nurun en temel özelliği kendi başına aydınlık olması ve diğer varlıkları aydınlığa ulaştırmasıdır. Yani işaret ettiği "nur" kendisinden başka her şeyi aydınlatır ve ortaya çıkarır. Ancak buradaki ortaya çıkma fiziksel değildir. Varlıklar nur sayesinde ortaya çıkarken onun varoluşu soyutlaşıp aklileşir. Ama nurun sadece akıl yoluyla kavranması mümkün değildir. Onun için manevî müşahede ve işrâk gerekir. (Kılıç 2008, 57-58) Sâfi'ye göre, Hak nurunun çırası; iyiliğin eşsiz mücevheri, yumuşaklık ve edep madeni ile vefa irfanının ocağıdır. Feyzin nurunu inkâr edenler kâfir olur, işte o gün kıyametin geldiği gündür. Allah nurunu göremeyen dar akıllılar basiretsizdir. Çünkü gözü bozuk olanlar ayın ve güneşin ışığından zevk almazlar.

Şeb-çerâğ-ı nür-ı Hâkık ey kân-ı 'irfân-ı vefâ
Gevher-i şehvâr-ı himmet ma'den-i hilm ü hayâ (K. 2-90)

Eger inkâr idersen nür-ı feyz-i kuvvet-i tab'um
Olursañ kâfir-i muḥlağ yerüñdür "tâmmetu'l-kubrâ"¹³ (K. 1-218)

Tenük-mağzân-ı 'âlem nür-ı Hâkık'dan bî-başiretdür
Ne zevk alsun şu'â'-ı mihr ü mehde dâde-i hizbâ (K. 1-138)

C.2.3. Nuru'n-Nur:

Nurun en yüksek derecesi "nurların nuru" (Nuru'n-Nur, Nuru'l-Envâr)'dur. Sühreverdî'ye göre "nurların nuru" Allah'tır. O kendi kendine yetebilen tek varlıktır. Işığı sonsuz ve sınırsızdır. Onun nuru bizzat kendisinden kaynaklanır. (Kılıç 2008, 58-59) Sâfi'ye göre gönül, aşk şevki ve

¹² De ki... (En'âm, 6/19; A'raf, 7/33, 187, 203; Rad, 13/36; Kehf, 18/110; Enbiyâ, 21/45, 108; Neml, 27/92; Ahzab, 33/63; Sad, 38/65; Fussilet, 41/6; Cin, 72/20.)

¹³ (Her şeyi bastıran o) en büyük belâ, kıyamet (geldiği zaman). (Nâziât, 79/34)

zevki ile mamur olmuş; nurların nurunun çırası ve mum ışığıdır. Nurların nuru (Allah) gönülde mazhardır.

Bir gönül kim zevk u şevk-i 'aşkile ma' mür olur
Ol çerâğ-ı mazhar-ı İshrâk-ı nūru'n-nūr olur (K. 6-2)

Rūh-ı Fīnâgūrş ü Eflātūn'ı pīr-i mey-fürüş
Bir çerâğ-ı mazhar-ı İshrâk-ı nūru'n-nūr ider (G. 116-3)

Mazhar-ı İshrâk-ı nūru'n-nūr-ı 'aşkum pāk-dil
Şu' le-i şem' -i mezār-ı İbn-i Edhem'den gelür (G. 122-6)

Tā şalaldan sâye farkımda benüm ol hūr-ı 'aşk
Olmuşam ben mazhar-ı İshrâk-ı nūru'n-nūr-ı 'aşk (G. 163-1)

Ezelden mazhar-ı İshrâk-ı nūru'n-nūr-ı 'aşkam ben
Dilün'de zıkr ü tesbîh it hemân Şâfi bedūh ismin (G. 226-9)

C.2.4. Zulmet:

Nurun en alt derecesi ise “zulmet”tir. Sühreverdî'ye göre karanlık, ışığın yokluğu ve maddedir. Nur ile karanlık iki bağımsız varlık değildir. Karanlık, nuru daha sönük olan varlıktır. Eksiktir, nura yaklaştıkça eksiklikten kurtulur. (Kılıç 2008, 60-61) Sâfi'ye göre birlik gecesi, karanlık gece diyarı ve fener, nurdan doğar, onun delilidir. Nur ile karanlığın birbirinden ayrı olmadığını “siyah-nur, nur-ı siyah” tamlamasıyla ifade eder. Karanlıklar ülkesinin hayat suyu, siyah nurun damlasıdır.

Delîl-i nūr-ı tevfiğ-i hidāyetden olur zāhir
Şeb-i vahdet diyār-ı şām-ı zulmetde fener peydā (G. 27-23)

Kaatre-i nūr-ı siyeh bā-cezbe-i tevfiğ-i Hakk
Çeşme-i “'ayne'l-kıtt”¹⁴ bir çeşme-i hūr hūr olur (K. 6-70)

SONUÇ

Türk edebiyatının içinde şimdiye kadar tespit edilen Sâfi mahlaslı şairlerden herhangi biri ile ilgisi olmayan Sâfi, XVII. yüzyılın sonunda XVIII. yüzyılın başında yaşamıştır. Memleketi tam olarak tespit edilemese de şiirinden anlaşıldığı üzere Rumeli'den Anadolu'ya değişik coğrafyalarda bulunmuştur.

İki nüshası bulunan *Divan*'ın tümüne hâkim olan iki düşünce ve inanç olarak Bektâşîlik ve İshrâkîlik göze çarpmaktadır. Şairin beyitlerde ifade ettiği gibi bu iki zümreye dâhil olduğu kesindir. Buna ek olarak şiirlerde göze çarpan Bektâşîlik ve İshrâkîlik'in esaslarına ilişkin beyitler, Sâfi'nin düşünce ve inanç dünyasını kanıtlar niteliktedir.

¹⁴ Erimiş bakırı, kaynağından onun için akıttık. (Sebe', 34/12)

KAYNAKÇA

- AKTAŞ Çiğdem. “Toplumsal Açıdan Erenlerin Ser Çeşmesi: Hacı Bektaş Veli”, **Hacı Bektaş Veli Dergisi**, S. 14, ss. 199-231, 2000, s. 199-231.
- ARSLAN Mehmet, ERDOĞAN Mehtap (2009). **Kerbelâ Mersiyeleri**, Ankara: Tunceli Üniversitesi Yayınları.
- ATEŞ Abdurrahman (2001). **Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Isparta.
- BAŞARAN Betül, “The 1829-Census and Istanbul’s Population During The Late 18th. and 19th. Century”, **Studies on Istanbul and Beyond The Freely Papers Volume I**, Edit.: Robert G. Ousterhout, University of Pennsylvania Press, 2007, s. 61.
- CUNBUR Müjgan. “Sâfi”, **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, C. 7, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 428-429.
- EĞRİ Osman. “Bir Muharremiyye Ekseninde Hz. Hüseyin Algısı ve Alevi-Beştaşî Erkânına Etkisi”, **Dem Dergi**, 2009, Yıl: 2, Sayı: 6, ss. 98-109.
- ERDEM, Sadık (1999). **Ramiz ve Âdâb-ı Zurefa’sı İnceleme-Tenkidî Metin-İndeks-Sözlük**, Ankara: AKM.
- ERDOĞAN İsmail. “İşrâkîlik’in İslâm Felsefesi İçerisindeki Yeri ve Kaynakları”, **Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 8, 2003, s.159-178.
- HUART Cl. (1993). “Kerim Han Zend”, **İ. A.**, MEB, C. VI., s. 558.
- İPEKTEN Haluk, İSEN Mustafa, TOPARLI Recep, OKÇU Naci, KARABEY Turgut (1988). **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KARADENİZ Emir (2003). **Sühreverdî’nin Meşşâilere Varlık Konusunda Yönelttiği Eleştiriler**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KILIÇ Cevdet, “Sühreverdî’nin Varlık Düşüncesinde Nurlar Hiyerarşisi ve Meşşâî Felsefe ile Karşılaştırılması”, **Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 13: 2, 2008, s. 57-58.
- KILIÇOĞLU Safa, ARAZ Nezihe, DEVRİM Hakkı (1969), “Bahir Mustafa Paşa, Köse”, Meydan Larousse, C. II, İstanbul: Meydan Yayınevi.
- KORKMAZ Esat. “İkrar”, **Ansiklopedik Alevîlik Bektâşîlik Terimleri Sözlüğü**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1994, s.182-183.
- KUTLU Sönmez, “Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi”, **İslâmiyât Dergisi**, VI, 2003, Sayı:3, 31-54 ss.
- Mehmet Süreyya (1996). **Sicill-i Osmânî**, Hazırlayanlar: Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Metin Hülagü, C. 3, İstanbul: Sebil Yayınevi.
- OKUDAN Rıfat (2001). **İşrak Filozofu Suhreverdî Maktûl ve Eserlerindeki Üslup ve Belagat**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Isparta.

-
- ÖZCAN Hüseyin. “Alevî/Bektaşî Şiiri’nde Hz. Muhammed (s.a.s) Sevgisi”, **Yağmur Dil Kültür Edebiyat Dergisi**, No. 35, Nisan-Mayıs-Haziran, 2007.
- ÖZCAN Hüseyin. “Bektaşilikte Dört Kapı Kırk Makam”, **Journal of Turkish Studies** , Vol. 28, No. 28/1, Aug. 2004, pp. 241-245.
- POYRAZ Yakup, “Divan Şairi Samsunlu Tayyar Mahmut Paşa ve Divanı’nın British Library Nüshası”, **Samsun Sempozyumu**, 13-16 Ekim 2011.
- TEMİZKAN Mehmet, “Bektaşî Edebiyatının İkinci Dönemindeki Hâkim Temalar”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 59, 2011, s. 325-340.
- TEMİZKAN Mehmet, “Mevlevî ve Bektâşî Edebiyatında ‘Ehl-i Beyt’ Teması Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, **SÜMAM Yayınları: 1, Bildiriler Serisi: 1**, 2007, s. 587-592.
- TUMAN Mehmet Nail (1999). **Tuhfe-i Nâilî**, Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Ankara: MEB Yayınlar Dairesi.
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı (1988). **Osmanlı Tarihi**, IV. Cilt, I. Kısım, Ankara: TTK.
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı (1995). **Osmanlı Tarihi**, IV. Cilt, II. Kısım, Ankara: TTK.
- YILMAZ Mehmet (1992). *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.